

ФИНАНСОВИ РЕГУЛАЦИИ И ИНОВАЦИИ В БАНКИРАНЕТО FINANCIAL REGULATIONS AND INNOVATIONS IN BANKING

гл. ас. д-р Надя В. Георгиева
Департамент „Икономика“,
Нов български университет
nenkova.nadya@gmail.com

Assistant Professor Nadya Gefrgieva,
Ph.D.
Department “Economics”, New Bulgarian
University
nenkova.nadya@gmail.com

Резюме: В днешния съвременен свят, новите технологии се характеризират най-вече с дигитализация и цифровизация на обществено-икономически отношения и процеси. Тъй като дигиталните услуги и технологиите се използват във все повече аспекти от нашия живот, финансовият сектор не изостава от тази тенденция. Още повече, че в условията на продължаваща световна финансова и икономическа криза иновационната дейност е особено важна за оцеляването и успеха както на отделния вид бизнес, така и на икономиката като цяло. Банковият сектор е изложен на мащабни и бързи промени в технологиите. Наложително е банките да бъдат конкурентноспособни и иновативно ориентирани. Възниква необходимостта от законови регулации при въвеждане на финансови иновации и именно за това в статията ще се направи обзор на финансовите регулации и иновации и ще се обърне внимание на измамите при електронни разплащания, както и ще се посочат инструментите за защита при платежните операции в дигитална среда.

Ключови думи: банкови иновации; финансови регулации; банки.

Abstract: In the contemporary world, new technologies are mostly characterized by digitization and digitization of socio-economic relations and processes. As digital services and technology are used in more and more aspects of our lives, the financial sector is not far behind this trend. Moreover, in the conditions of an ongoing global financial and economic crisis, innovative activity is particularly important for the survival and success of both a particular type of business and the economy as a whole. The banking sector is exposed to large-scale and rapid changes in technology. It is imperative for banks to be competitive and innovative. The need for legal regulations arises when financial innovations are introduced, and this is why the article will provide an overview of financial regulations and innovations and pay attention to fraud in electronic payments, as well as indicate the protection tools for payment operations in a digital environment.

Keywords: banking innovation; financial regulations; banks.

Увод

Пандемията от COVID-19 и свързаните с нея ограничения се явиха като важна предпоставка, която доведе до катализиране на вече започнали процеси и промениха утвърдени бизнес модели в бранша, ускорявайки дигитализацията. Всички играчи на пазара трябваше да преодолеят предизвикателствата на пандемията, като подсигурят нова и надеждна инфраструктура и адаптират съществуващите бизнес модели спрямо ситуацията. Това допълнително ускори внедряването на решения за онлайн и мобилно банкиране, както и нагласите на потребителите за използването на такива. Пандемията повлия и на желанието на организациите за предоставяне на по-адаптирани системи и инфраструктура за техните служители. За продължаване на нормалното и ефективно функциониране, това означаваше процесите изцяло да бъдат адаптирани към тотална дигитализация. Това води до промените, свързани с изграждането на нов тип взаимоотношения с клиентите. Във фокус и цел за институциите се превърна търсенето на по-добро клиентско изживяване. Нуждите на клиентите и промяната в техните потребителски нагласи се превръщат все повече в център на внимание, като тези потребности не могат да бъдат удовлетворени без прилагането на иновативни технологии. В съответствие с гореизложеното, възниква необходимостта от създаването/допълнението/изменението на нормативна рамка, регламентираща въвеждането на финансовите иновации.

1. Регулаторна рамка и условия на съвременната банково-финансова среда във връзка с проникването на нови технологии

Банковите институции са организациите, които оперират в среда, която притежава характеристиките на една от най-силните и строги регулации, рестрикции, отчетност и отговорности не само към своите клиенти, но и към всички икономически субекти. Основните предпоставки за това са както ключовата роля на банките за поддържане на „жизнеността“ и ефективното функциониране на националните икономики, вкл. световната такава, което е в пълна сила с настоящите реалности, така и чувствителността на услугите и данните, които предоставят и обработват във връзка с техните дейности.

Във връзка с гореизложеното съществува и специфичният лицензионен режим, организиран и правно-регламентиран при осъществяване на дейност, т.е. за да функционира една банка в България е необходимо да получи лиценз от БНБ. Получаването му е свързано с изпълнението на определени условия, като набиране на минимален капитал, изисквания към акционерите и членовете на Управителния и Надзорен съвет, разписани в съответното законодателство. От 2007 г. БНБ (с присъединяването на България към Европейския съюз) е пълноправен член на Европейската система на централните банки, а управителят на БНБ е член на Генералния съвет на ЕЦБ (Европейската централна банка), като това обстоятелство наложи промяна в платежните услуги, които се предлагат и платежните системи, които ги осъществяват (Димитрова, Р. 2017). Това предполага прилагането на

двустепенна правна регулация на банките в България. Националната правна рамка представлява законодателството на национално равнище – неговият скелет е Закона за кредитните институции и 12 Наредби, пряко регламентиращи дейността на опериращите в България банкови институции.

Дейността на кредитните институции от друга страна е обект на регулация и чрез Регламенти и Директиви, приети от Европейския парламент и Съвета, както и делегирани регламенти от Европейската комисия. Освен това българската банкова система е и в обхвата на международната регулаторна рамка Базел III. Основно нейно съдържание са Регламента и Директивата за капиталови изисквания, като първият е пряко приложим за държавите членки на Европейския съюз, а директивата е пренесена в националното законодателство, чрез Закона за кредитните институции и актовете по прилагането му (всички наредби и указания). Всичко изброено оформя европейската правна рамка, пряко приложима за България.

За осъществяването на контрола по прилагането на всички мерки е изграден Единният надзорен механизъм (ЕНМ) – система на равнището на ЕС за надзор на кредитните институции в еврозоната и неучастващите в еврозоната държави-членки на ЕС, избрали да се присъединят към механизма. Надзорът се извършва чрез интегрирана структура, която е съставена от един наднационален орган (Европейската централна банка)¹ и от националните надзорни органи (за България – БНБ), които работят в тясно сътрудничество, съобразно набор от високи стандарти и изисквания.

¹ Вж. по-подробно сайта на ЕЦБ <https://www.bankingsupervision.europa.eu/organisation/html/index.bg.html>

Съществена роля в тази функция играе и Европейският банков орган (ЕБО).² Той отговаря за ефективното и последователно изпълнение на единната нормативна уредба в банковия сектор, вкл. издава насоки и препоръки с тази цел и участва в изготвянето на тестовете за устойчивост за банките, изпълнявани и координирани от ЕЦБ. И за да бъде обхваната в цялост тази сложно изглеждаща структура, но гарантираща контрола и минимизирането на всички рискове на национално и европейско ниво в банковия сектор, следва да бъде спомената ролята на Съвета на ЕС и Европейския парламент, не само със своята законодателна инициатива, а и като органи, пред които ЕЦБ се отчита във връзка с прилагането на всички приети правила. Необходимостта от изграждането на цялостен банков надзор на равнището на ЕС е в резултат на риска от преминаване на страничните ефекти от една държава в друга и верижен ефект в случай на банкови кризи. Този риск се повиши с нарастването на трансграничните дейности в европейския банков сектор, обусловен от процесите на глобализация и ускорено технологично обновяване в условията на четвъртата индустриална революция (дигиталната епоха). Произтичащата от гореизложената взаимозависимост наложи изграждането на единна система за банков надзор.

В резултат на влизането на страната ни в ERM II – обменно курсов механизъм (по-известен като „чакалната на еврозоната“) от 10/2020 г. в България действа по-различен режим на банков надзор. Това означава БНБ да влезе в по-тясно сътрудничество с ЕЦБ, което включва поемането на директния над-

² Вж. по-подробно сайта на ЕБО <https://www.bankingsupervision.europa.eu/legalframework/regulatory/compliance/html/index.bg.html>

зор от страна на ЕЦБ върху пет български банки) – топ 3 банките по активи + принадлежащите към значими групи на европейско ниво. Наблюдението над по-малко значимите банки от страна на ЕЦБ се изразява в контрол по прилагането на общите надзорни стандарти на Единният надзорен механизъм.

Като цяло наблюдението на кредитните институции се осъществява на базата на регулаторни отчети или инспекции на място и обхваща финансовото състояние и управлението на присъщите рискове в техните дейности. От ключово значение е поддържането на необходимите капиталова адекватност, капиталови буфери, качество на активите, ликвидност, превенция срещу изпирането на пари и финансиране на тероризма. Надзорът проследява и дали са изградени адекватни механизми за вътрешен контрол, заедно с разумни административни и счетоводни процедури. Важна роля в този процес играят вътрешните одитни звена, които следва да бъдат поддържани постоянни и добре структурирани, както и звеното за „Нормативно съответствие“. Докато първите следва да гарантират ефективността на управлението на риска и вътрешния контрол, то фокус на второто са клиентската база и служителите с цел предотвратяване на измамите свързани с „изпирането на пари“ и злоупотребите. В подкрепа на казаното могат да се отбележат следните нормативни актове с ключово значение, освен Закона за кредитните институции и Закона за платежните услуги и платежните системи:

- Наредба № 7 на БНБ от 24 април 2014 г. за организацията и управлението на рисковете в банките;
- Наредба № 8 на БНБ от 24 април 2014 г. за капиталовите буфери на банките;

- Наредба № 10 на БНБ от 24 април 2019 г. за организацията, управлението и вътрешния контрол в банките;
- Наредба № 11 на БНБ от 1 март 2007 г. за управлението и надзора върху ликвидността на банките;³
- Директива 2014/92 на Европейския парламент и на Съвета относно съпоставимостта на таксите по платежните сметки, прехвърлянето на платежни сметки и достъпа до платежни сметки за основни операции;
- Директива 2015/849 за предотвратяване използването на финансовата система за целите на изпирането на пари и финансирането на тероризма;
- Разширена Директива 2015/2366 на Европейския съюз относно платежните услуги PSD2.⁴

След представената съвременна регулативна рамка, която има силно въздействие върху дейността и в чиито граници се простират възможностите за развитие на банките, е необходимо да бъдат очертани и останалите условия, които влияят в най-голяма степен за промяната в тенденциите и скоростта при въвеждането и използването на нови технологии в сектора.

На първо място, през последните години се наблюдава интензивно навлизане на небанкови компании в предлагането на традиционно рамкирани като банкови услуги и предлагани до този момент изключително от банковия сектор. Сигурността на банките като монополисти на пазара на тези финансо-

³ Вж. по-подробно сайта на БНБ <https://www.bnb.bg/AboutUs/AULegalFramework/AUNationalLegalFramework/AULSearch/index.htm?dRubric=Bank%20Supervision>

⁴ Вж. по-подробно сайта на БНБ <https://www.bnb.bg/AboutUs/AULegalFramework/AUEULegalFramework/AUEULSearch/index.htm?dRubric=Bank%20Supervision>

ви услуги беше сериозно разклатена. Същевременно профилът на компаниите, които навлизат на тези пазари става все по-разнообразен. Първоначално това беше свързано с развитието на финансово-технологичните фирми (т. нар. финтех компании – FinTech), като към тях се присъединиха телекомуникационни компании, интернет концерни, други доставчици на финансови услуги. От друга страна тези небанкови компании продължават да навлизат във все повече банкови сфери на дейност – платежни услуги, персонални финанси, кредитни услуги, управление на активи. Търговските банки са принудени да се конкурират с тези иновативни финансови компании, които имат капацитета да подкопаят пазарните им позиции и да спечелят доверието на банковите клиенти. Традиционните банки обаче ще постигат все по-трудно набелязаните цели, финансови резултати и растеж, ако не се съобразяват с предизвикателствата на дигиталната епоха, в която функционират. Вместо да се конкурират помежду си за запазването на своите клиенти и пазарни позиции, банките започват да консолидират дейността си, създавайки финансови обединения, вкл. и сливания, или встъпват в партньорства с различни финтех компании, технологични компании, социални мрежи. Така все по-ясно ще се очертава новият профил на всеобщото финансово предлагане – „продукт“ на дигиталната симбиоза между институции с опростени организационни структури и ефективен процесен мениджмънт (Вачков, 2020).

На второ място през последните няколко години се наблюдава тенденцията на продължителен период на ниски лихвени проценти. Това рефлектира върху доходността, генерирана в банковия сектор. Независимо, че ниските лихви

намаляват цената на финансирането и подпомагат икономиката, те също така свиват нетните лихвени маржове и съответно отслабват доходността на банките. Намаляването на приходите от лихви по отпуснатите кредитни експозиции, дори и при наличието на един приличен ръст на кредитния портфейл, накара банковият мениджмънт все по-често да търси възможности за редукция на нискоефективната разходна част. Налага се мнението, че инвестирането в новите технологии е един подходящ лост за адаптиране на бизнес моделите и структурата на разходите, още повече, че надзорните органи се грижат банките да не поемат прекомерни рискове в стремеж да увеличат печалбата си.

На трето място едно от най-важните обстоятелства и предпоставки, позволило изобщо стартирането на технологиите, носители на дигитализацията, е широкото разпространение във все по-голяма част от населението на отделните държави притежанието на разнообразни цифрови устройства (смартфони). Те осигуряват практически непрекъснат достъп до интернет, а оттам и възможност за ползване на различни платежни услуги. Съчетано с промяната на демографския профил на потребителите това може би се явява основното условие за развитие на новите технологични течения. Активното навлизане на новото поколение потребители е важен двигател за промяна, вкл. и в банковия сектор. Израснали от малки със смартфон в ръка, активно използващи чат платформи и социални мрежи, днешните млади хора разчитат на телефоните си за почти всичко. Тази тенденция в най-скоро време ще доведе до нарастващ брой потребители, за които мобилното банкиране е предпочитан начин за получаване на банкови услуги, а престоят в банков

офис ще е екзотично и странно преживяване. Това предполага банковите организации да се подготвят за тази промяна, развивайки пълноценни канали за достъп през мобилни устройства и подобрявайки значително потребителското изживяване.

Описаната вече по-горе регулаторна рамка освен създаването на строги правила и очертаването на граници, които не следва да бъдат прекривани, всъщност се явява стимулатор на внедряването и използването на съвременни иновации. Особено силно влияние в тази насока оказва цитираната по-горе ревизирана Директива на ЕС за платежните услуги PSD2 (2015/2366), която въвежда законодателни промени в начина на управление на плащанията в ЕС. Създадена с цел да либерализира сектора и същевременно да въведе множество изисквания за защита на потребителите, тя променя начина, по който функционират банките. Както подчертахме, важна позиция в теоретичните изследвания заема връзката между финансовите иновации, банките и регулаторните институции. Директива (ЕС) 2015/2366 (Директива 2 за платежните услуги – ДПУ) осигурява правната основа за по-нататъшното развитие на един по-добре интегриран вътрешен пазар на електронни разплащания в рамките на Европейския съюз. Установява и всеобхватни правила за предоставяне на платежни услуги в ЕС и високо ниво на защита на потребителите. Стреми се да отвори платежните пазари за нови субекти, което да повиши конкуренцията, да осигури по-голям избор и по-добри цени за потребителите. Директивата осигурява необходимата правна платформа за единната зона за плащания в евро. В Директивата се определят правила относно лицензионния режим за платежните институции, вклю-

чително и за тези, които предлагат информация за сметка и услуги по инициране на плащане („отворено банкиране“). Определя правила също и към прозрачността на условията и изискванията за информация за платежните услуги, в това число и за таксите. Правила са насочени и към правата и задълженията на потребителите и доставчиците на съответните платежни услуги. Повишени са изискванията за сигурност на електронните разплащания и защитата на финансовите данни на потребителите, за да се гарантира безопасно установяване на идентичността и редуциране на риска от измами. Директивата се допълва от Регламент (ЕС) 2015/751, който определя таван на обменните такси, удържани между банките за трансакции с карти. Това би понижило разходите за търговците при приемането на картите на потребителите. Директивата има ясен набор от правила, които имат за цел да гарантират, че доставчиците могат да се конкурират при равни условия, като това би довело до добра ефективност, по-голям избор и по-голяма прозрачност. Отговорността за защита при създаването на платежно средство, често се гарантира от създателя му. В днешно време поэтапно ангажимент за поддържане на сигурността става споделена като се включват съвкупност от участниците от процесът по разплащането. По този начин е възможно освен оператора на разплащателната система и нейните потребители да участват в процеса на противодействието срещу неправомерни действия и да вземат мерки в опитите за по-добрата си защита. По този начин освен чрез криптиране и защита на сигурността на съвременните разплащания може да бъде обезпечена и чрез разпределение на чувствителна информация. В този случай купувача, купувача и по-

средника могат ефективно да контролират автентичността и валидността на по-уязвимите данни. Чрез този метод съществено се свежда до минимум опитите за еднопосочна атака, тъй като тя би била неефективна предвид широкия кръг от участници. В официалните системи за разплащания отговорността на операторите и регулаторните органи са ключови по отношение на ефективната защита на потребителите. Това е заложено и в Директива (ЕС) 2015/2366, която предвижда широко въвеждане на персонализирани средства за сигурност, включително и посредством „установяване на идентичността чрез използването на два или повече елемента, категоризирани като знания (което само ползвателят знае), притежание (което само ползвателят ползва) и характерна особеност (което характеризира ползвателя), които са независими, така че нарушаването на един от елементите да не влияе на надеждността³⁴ на останалите, а процедурата е разработена по начин, който защитава поверителността на данните за установяване на идентичност“ (Директива ЕС 2015/2366 на Европейски парламент и Съвета на ЕС, 2015). Едновременно и последователно прилагане на защитните елементи повишава сигурността на цялата трансакция и гарантира нейната устойчивост срещу неправомерни атаки и действия. Според Глава пета, Раздел I, чл. 194, ал. 1 на действащия в страната ни Наказателния кодекс (в сила от 01.05.1968г.), кражбата се определя като „отнемане на чужда движима вещ от владението на друго без негово съгласие с намерение противозаконно да я присвои“. От друга страна според Глава пета, Раздел VI, чл. 209, ал. 1 и ал. 2 на НК, измамата е определена като причиняване на имотна вреда, като се използва за заблуждение, неопитността

или неосведомеността на някого. Именно тези две престъпления против собствеността свързваме с целенасочените действия за злоупотреба с чужда собственост и нейното незаконосъобразни придобиване от нарушителя. Примерна ситуация за осъществяване на тези закононарушения при търговския процес са, когато клиентът стане жертва на кражбата на данни за използвани от него безналични платежни инструменти или споделянето на информация за тях с пазаруване във фалшиви сайтове. Престъпленията към паричната и кредитната система са отнесени към самостоятелна група в Глава Шеста, Раздел IV, чл. 243 от НК. Тези престъпления се определят като преправяне на парични знаци и платежни инструменти; умишлено компрометиране на защитните елементи, които предпазват интегритета на платежните средства. Допълнително се конкретизира в „използването на платежния инструмент и информацията, свързана с него, без съгласието на титуляра“. В същото време тук се преследват и „изготвянето, монтирането и използването на технически средства за придобиване на информация за съдържанието на платежния инструмент“. Това означава, че престъпното посегателство е по отношение на всеки умишлен опит за достъп до чувствителна информация, който води до зловредни икономически ефекти. По отношение на информационните и компютърните системи, нарушенията се отнасят основно с незаконния достъп и използване на компютърни данни в една или повече информационни системи (Глава девета „а“ на НК). До колко е сериозно престъплението се определя от степента на вредните последствия и настъпили тежки щети от вмешателство без разрешение във функционирането на компютърни системи и мрежи. За прила-

гане на нормалното използване на отделените компютърни системи и мрежи предполага използване на далекосъобщителни мрежи, за което в състава на чл.348а от НК се определя измамата и другите незаконни причини за използване на тези мрежи, техните услуги и съоръжения, при което е налице несъобразено със закона използване на съобщенията в преносната среда. Това налага преследване на всяко неправомерно вмешателство в средата за пренос на електронната информация, включително и по отношение на електронните разплащания. Освен в НК текстове срещу престъпленията при разплащанията и използването на платежни средства и системи, можем да открием и в административно-наказателни разпоредби на други специализирани нормативни актове, в това число: Закон за платежните услуги и платежните системи, Закон за електронните съобщения, Закон за защита на потребителите, Закон за кредитните институции, Закон за защита на личните данни и др. Изводът тук, който съставям е, че законодателството е предвидило множество хипотези, свързани с умишлените измами при реализацията на електронните разплащания в търговията. Участниците в платежния процес разполагат и с други превантивни инструменти за ефективна защита. Например, правото на потребителя в 35 „четинадесет дневен срок да се откаже от договора от разстояние или от договора извън търговския обект, без да посочва причина, без да дължи обезщетения или някакъв вид неустойка и без да заплаща каквито и да е разходи, с изключение на разходите за връщането на стоките“ (чл.50 от Закона за защита на потребителите). Друг пример ще посоча и от Общият регламент за защита на личните данни на ЕС (по-познат като GDPR или

Регламент (ЕС) 2016/679). Регламента гласи, че „ефективната защита на личните данни изисква укрепване и подробно описание на правата на субектите на данните и задълженията на онези, които обработват и определят обработването на личните данни, както и еквивалентни правомощия за наблюдение и гарантиране на спазването на правилата за защита на личните данни и еквивалентни санкции за нарушенията“. Това е предпоставка всяка обработка на лични данни да бъде съобразено с действащото законодателство, както и да бъде съгласувано със субекта на данните. Процесите по консолидиране на финансовите пазари, преплитането на дейностите между инвестиционните, застрахователните и пенсионните дружества, както и банковите институции, набират сила и в България, като се очаква задълбочаване и разширяване на обхвата им в бъдеще. Появяват се нови институции и продукти, които в голяма степен се интегрират в структурите и пространството на европейската финансова индустрия. Интегрирането на надзора е подход, който се базира на разбирането, че различията между институциите, предлагащи финансови услуги, все повече се заличават, както и че понякога противоречивите регулативни методи могат да доведат до деформации и следователно да окажат негативно влияние върху развитието на пазара. Сложните взаимовръзки на глобалните пазари, все по-честите промени във финансовата сфера, създаването на интегрирани структури и предлагането на комплексни финансови услуги са фактори, които оказват значителен натиск върху системите с множество припокриващи се регулаторни органи. Европейските практики, стандарти и законодателство, които ние постепенно се опитваме да преведем на езика на

българската действителност трябва да доведат до един пазар с пълен набор от съществуващите по света финансови инструменти, с възможност за участие на всички видове частни и институционални инвеститори и държавна намеса само с предпазна, но не и с рестриктивна цел.

2. Банкови иновации

По своята същност банковите иновации са крайните резултати от нововъведенията, реализирани под формата на нови или усъвършенствани банкови продукти, услуги, инструменти, технологии или организационни форми. В западната литература по-често се среща не понятието „банкови иновации“, а „финансови иновации“, под които се разбира нововъведения във финансови продукти, инструменти и технологии. Освен това, в някои изследвания се прави разграничение между иначе близките понятия „иновации“ и „нововъведения“. Изтъква се, че не всяко нововъведение е иновация, а само това, което води до положителен резултат и до подобряване на различни страни от дейността (Просалова, В. С., 2013). Банковите иновации се проявяват в разнородни направления.

В зависимост от сферите на внедряване иновациите биват *продуктови*, *технологични* и *организационни*. *Продуктовите иновации* са насочени към внедряване на принципно нови банкови продукти/услуги или усъвършенстване на вече съществуващите такива. За постигане на по-голяма яснота на изложението, следва да се направи разграничение между понятията „банкова услуга“ и „банков продукт“. Банковите услуги са по-широкото понятие и изразяват конкретни дейности на банката, в които тя влага определени ресурси (фи-

нансови, материални, интелектуални) за удовлетворяване потребностите на клиентите. Такива са кредитни услуги, влогонабирателни услуги, платежни услуги, касови услуги, картови услуги, консултантски услуги, доверителни услуги, лизингови услуги, застрахователни услуги, банкови гаранции, съхраняване на ценности, инвестиционни услуги и т. н. Всяка банкова услуга се конкретизира и предоставя на клиента чрез различни банкови продукти. Последните са конкретни разновидности (видове) на определена банкова услуга. Следователно, ако банковата услуга има устойчиво съдържание, то конкретните банкови продукти, чрез които се проявява услугата, могат да се изменят във времето. Те се отнасят помежду си като съдържание (банковата услуга) и форма (банковия продукт) – съдържанието е трайното, а формата може да се променя (Вътев, Ж., 2011). Например кредитната услуга може да се конкретизира посредством различните видове кредити – потребителски кредити, ипотечни кредити, кредити за оборотни нужди, инвестиционни кредити, овърдрафт кредити, синдикирани кредити, междубанкови кредити др. Докато банковата услуга изразява съдържанието на определени аспекти от банковата дейност и има по-постоянен характер, то банковият продукт е по-динамичен и по-често сменя своята форма в резултат на бурното развитие на иновациите в банковата индустрия. Вярно е, че е обект на иновации могат да бъдат както банковите услуги (внедряване на нови банкови услуги), така и предлагане на нови продукти в рамките на вече съществуваща банкова услуга, което много по-често се среща (например нов вид кредитен продукт в рамките на традиционната кредитна услуга). Нов банков продукт може да бъде и конкретен фи-

нансов инструмент. Към *технологическите иновации* се отнасят тези, създадени чрез използването на съвременни методи за получаване, обработка, съхраняване и използване на информацията. Иновационните технологии в банковия отрасъл в значителна степен зависят от научно-техническия прогрес в други области и особено в сферата на ИТ-технологиите. Новите технологии, като съвкупност от способности за преобразуване на ресурсите в конкретни продукти, променят процесите на осъществяване на банковите операции. Технологическите иновации обуславят качеството на отношенията „продукт – клиент“ (например съкращаване на времето за въвеждане на нов продукт, намаляване на разходите за банката или за клиента по доставката или получаването на продукта и т. н.) (Ненкова, 2013). Към иновациите се отнасят също така разработването и прилагането на нови организационни форми на банковата дейност и изграждането на нови управленски структури. *Организационните иновации* се превръщат в необходима предпоставка за внедряване на новите банкови продукти и технологии.

Конкуренцията на банките в областта на иновациите налага осъществяването на значителни разходи, които включват например: разходи за проектиране и разработване на нормативно-методически документи, за информационно осигуряване и реклама, за сключването на нови договори с клиенти и тяхното обслужване по новите банкови продукти, за обучение и квалификация на персонала, за получаването на оборудване, програмни продукти и друго ресурсно осигуряване, необходимо за реализация на иновациите и т.н. (Семагин. И. А., 2010). Освен посочените разходи за иновации, кредитните институции отделят и значителен финансов

ресурс за покриване на разходите за изграждане на системи, предотвратяващи банковите измами.

3. Видове измами при електронни разплащания

Налице са множество критерии, по които би могло да се направи разграничение на видовете измами при електронните разплащания. В таблицата по-долу сме се опитали да ги представим в обобщен вид:

Таблица 1. Видове измами при електронни разплащания

Критерии	Видове измами
Според тежестта на престъплението чл. 49, т. 7, 8 и 9 от НК	„Маловажен случай“ – извършеното престъпление с оглед на липсата или незначителността на вредните последици или с оглед на други смекчаващи обстоятелства представлява по-ниска степен на обществена опасност в сравнение с обикновените случаи на престъпление от съответния вид; „Тежко престъпление“ – по закона е предвидено наказание лишаване от свобода повече от пет години, доживотен затвор или доживотен затвор без замяна; „Особено тежък случай“ – извършеното престъпление с оглед на настъпилите вредни последици и на други отегчаващи обстоятелства разкрива изключително 36 висока степен на обществена опасност на деянието и дееца
Според субекта на измамата (Bernard, et al., 2017)	- Срещу физическите лица - Срещу юридическите лица
Според насочеността на измамата (Dalla & Greeta, 2013)	- Срещу личността; - Срещу собствеността; - Срещу обществото; - Срещу държавата.
Според териториалния обхват и субекта на измамата (Kratcoski, Dobovsek, & Edelbacher, 2015)	- Международна; - Вътрешна (национална).
В зависимост от фазата на търговската сделка, която се засяга от измамата	- Преди продажбата: фалшиви търговци, представяне на нереални условия на търговски обмен, заблуда и др.; - По време на продажбата: измами с платежни средства при покупка на продукт, промяна на условия по сделката и др.; - След продажбата: измами с доставката, връщането на продукта и др.

Критерии	Видове измами
Според вида на заплахите/атаките, които засягат областта на плащанията (European Payments Council, 2018)	▪ За отказ на услуга (Distributed Denial of Service – (D)DOS); ▪ Социално инженерство (social engineering); ▪ Опити за фишинг (phishing); ▪ Зловреден софтуер (malware); ▪ Прогресивни целенасочени атаки (Advanced Persistent Threats – APTs); ▪ Атаки, свързани с мобилни устройства (mobile device related attacks); ▪ Ботнети (botnets); ▪ Заплахи, свързани с облачни услуги и големи данни (threats related to cloud services, big data);
Според степента на разпространеност в електронната среда (Juniper Research, 2016)	▪ Похищаване на клиентска сметка (account takeover); ▪ Измама, свързана с рекламата на банковото плащане и връщане на средства след реалното получаване на продуктите от страна на продавача (friendly fraud); ▪ Измами от съдружници (affiliate fraud); ▪ Препращане (re-shipping) е измамна схема за прехвърляне на незаконно придобити активи посредством информиран или невинен посредник, по известен израз като „финансово муле“; ▪ Ботнет (botnets) е компютърна мрежа и/или зловреден софтуер, които работят в автономен режим и имат за цел кражба на лични данни; ▪ Фишинг атака (phishing) – използване на измамнически уебсайтове или получаване на измамнически електронни съобщения под формата на „предупреждения от банки или други организации, с които потребителят има взаимоотношения“ (Гайдаров, 2018), с цел потребителите да въведат свои лични данни както за себе си, така и за банкирането си; ▪ Уейлинг (whaling, spear phishing) е фишинг към определени таргетирани лица; ▪ Фарминг (pharming) – пренасочване трафика на официален уебсайт или незаконен такъв, където потребителите неосъзнателно въвеждат свои лични данни; ▪ Триангулация (triangulation) – кражба на информация за дебитни и кредитни карти посредством технологията на онлайн търгове, сайтове за продажба на билети или онлайн обяви. ▪ Чиста измама (clean fraud);

Източник: съставена от автора

Посочените по-горе критерии показват много добра комплексност и непрекъсната изменчивост на проблема на измамите при електронни разплащания. Това налага непрестанно актуализиране на инструментите в борба с измамите. За целта е необходимо системно

наблюдение и актуализиране на организационните и технологични средства и защити за възпрепятстване на измамите при електронните разплащания. Условно в таблицата по-долу ще открием четири „регулаторни“ теории за мотивите на финансовите иновации:

Таблица 2. Регулаторни теории за мотивите на финансовите иновации

Вид теория	Същност
1. Теория за принудително предизвикана иновация на В. Силбър	Теорията се основава на разбирането, че важният мотив за финансови иновации е стремежът към максимизация на печалбата. Вътрешни пречки за постигането на целта са съществуващата организационна структура и съпротивата между мениджъри и служители за въвеждане на иновации, които ще ги направят излишни и от друга страна, регулаторните ограничения, които намаляват печалбите на банките (Silber, 1983, с. 89–95).
2. Теория на трансакционните разходи по иновациите на Д. Хикс и Юрг Ниханс	Теорията гласи, че финансовият контрол е пречка за финансовите иновации. Поради тази причина е 38 необходимо регулациите да се развиват по начин, по който да не бъдат пречка на финансовите форми и иновации. Факторът, който е доминантен за финансовите иновации е намаляването на трансакционните разходи (Hicks, 1983, с. 537–551). Теорията изследва финансовите иновации от гледната точка на микроскопичните икономически промени, вкл. и регулативната среда. Авторите извеждат извода, че радикалният мотив е главната цел на всяка финансова институция, а повишаване на печалбата.
3. Теория за регулаторните иновации на Р.Сила	Теорията се разглежда през призмата на тенденциите в икономическата история. Според Р.Сила, финансовите иновации са пряко свързани с обществените регулации и че трансформациите в обществените регулации и икономическите регулации взаимно си влияят. Той счита, че в условията на много строги регулации, няма много широко пространство за финансови иновации. Именно поради тази причина всяка реформа или промяна в регулациите може да се третира като финансова иновация. Всеобхватна дейност към финансови иновации е възможна само в условията на пазарна икономика, макар и регулирана от държавата. Ако държавната намеса създава пречка на финансовата активност, ще се въвеждат и много финансови иновации, целящи да заобиколят държавния контрол. По този начин регулациите се превръщат в катализатор за банковите иновации (Scylla, 1982, с. 21–30).

Вид теория	Същност
4. Теория на „надхитрянето и заобикалянето“ на Едуард Кейн	Според авторът, много от държавните регулации възпрепятстват опитите на банките да увеличат печалбите. Поради тази причина пазарните иновации и регулаторните иновации е необходимо да се разглеждат като процес на непрекъсната борба между независимите икономически сили и политическите такива. Финансовата индустрия е специална и съответно за нея се прилагат по-стриктни регулации. Финансовите иновации се създават главно от стремеж към увеличаване на печалбата, вкл. чрез заобикаляне на държавните регулации, чрез изпреварване на иновациите в регулативните органи, чрез „надхитряне“, с цел увеличаване на печалбата (Kane, 2009).

Източник: съставена от автора

4. Инструменти за защита при платежни операции в дигитална среда

Същността на платежната операция, според допълнителните разпоредби на Закона за платежните услуги и платежни системи се изразява като действие, предприето от платеца или от получателя по внасяне, прехвърляне или теглене на средства, независимо от основното взаимоотношение между платеца и получателя. Всяка една такава операция е необходимо да бъде осигурена с конкретно ниво на защита. Физическите операции

дават възможност контрола да се осъществява в мястото на тяхното осъществяване. Това се реализира с ръчна или автоматична проверка на вградени високотехнологични защитни елементи. При електронните платежни операции, механизмите на защита претендират за адекватни дигитални иновации и допълнителни инструменти за контрол и сигурност. Най-използваните технологични решения за защита на безналичните плащания, които се използват в настоящето, както и перспективата им в бъдеще са представени в таблична форма:

Таблица 3. Инструменти за защита при платежни операции в дигитална среда

Вид защитно решение	Перспектива в бъдеще
https мрежов протокол за пренос на данни в интернет среда (HyperText Transfer Protocol Secure): Благодарение на този протокол данните, които са изпратени в глобалната мрежа се кодиран и само предварително идентифицирани участници в техния обмен имат възможност да ги разчетат. Потвърждаването на идентичността на участниците се извършва с помощта на SSL (Secure Socket Layer) сертификат, който бива добавен към протокола за пренос и позволява изграждането на сигурна връзка между потребителите. Онлайн потребителите не са обвързани с автоматизацията на този механизъм, като по този начин вниманието му се насочва към преживяването, свързано с електронното пазаруване.	Като допълнителна защита може да се добави SET (Secure Electronic Transactions) протокол. При него чувствителната информация за платежните средства се разменя между клиента, търговеца и платежните институции във виртуалния търговски обмен. Ключов компонент на функционирането на механизма е свързан е ролята и ангажираността на операторите на платежни системи. По този начин обаче се усложнява и ограничава неговата популярност в сравнение с достъпния SSL сертификат.
Тоукън устройства: Преди няколко години тези устройства бяха физически предмети – специални малки устройства чрез които се оторизира дадена операция. Устройствата генерираха унифицирани идентификатори, които можеха да се използват еднократно или за определен интервал от време, при което ограниченият им живот бе допълнителна предпоставка за повишаване на сигурността при дигитални разплащания.	В днешно време все повече от банките в България осъвремениха този процес като тоукън устройствата вече представляват дигитални приложения. За да се влезне през определеното мобилно приложение идентификацията отново се случва с парола на клиента или с биометрични данни. Механизмът е доста по-опростен, тъй като не се налага физически да разполагаме с тоукън предмет, не се налага и да генерираме кодове, които след това да въвеждаме. Рискът да се сгреша даден код бе много голям. Иновативното в процесът е, че всичко се случва с един клин „потвърди“ или „откажи“.

Вид защитно решение	Перспектива в бъдеще
Биометрични данни: Съгласно Закона за българските лични документи, биометричните данни се определят като „изображението на лицето на граждани на и пръстовите му отпечатащи, които се използват за разпознаване и проверка на заявена самоличност“. Чрез този механизъм се дава възможност на потребителите чрез пръстови отпечатащи и/или лицево разпознаване да се установи самоличността при разплащане.	Потвърждаването посредством този метод дава възможност да се достигне до най-високо ниво на защита на собствените ресурси при разплащания. Този иновативен метод става все по-широко разпространен, благодарение на новите технологии като смартфони (които притежават минимум по една камера, с вградени микрофони), таблети, компютри (които разполагат с възможност за добавяне на биометрични данни на потребителя). Приложението на биометрията разполага с голям потенциал при електронни
Електронен подпис: Според Директива 1999/93/ЕО на Европейския парламент и на Съвета на Европа 2020, същността на електронния подпис е: „данни в електронна форма, които се добавят към или са логически свързани с други електронни данни, и които се използват като метод за удостоверяване“. Този инструмент за защитен обмен на информация гарантира автентичност, цялостност, конфиденциалност и неотменяемост на волеизявленията в дигиталната среда при извършване на електронни операции. Според чл. 13 от Закона за електронния документ и електронните удостоверителни услуги, електронния подпис има значението на саморъчен подпис с равна правна сила.	Използването на този тип подписване позволява разширяване кръга на търговските сделки, които позволяват да се осъществяват с отдалечен достъп. Както споменах по-горе в настоящата магистърска теза, този тип подписване все повече започва да навлиза и в банковата сфера. За пример мога да посоча Пощенска банка, която предоставя безплатно подписване на документи изцяло дигитално. По този начин клиентите могат да получат например потребителски кредит, нова разплащателна сметка без това да налага лично посещение в клон за подписване на необходимата документация. Електронния подпис дава изключително удобство от страна на потребителите, тъй като се спестява най-ценният ресурс – време. Време, което иначе би било изразходено в чакане на дълги опашки в клон.

Представените решения са част от механизмите, чрез които може да се гарантира идентификацията на клиентите и осъществяването от него платежни операции в реална и виртуална среда. Поставят акцент върху сигурността на платежните услуги, при които рисковете от кражби, измами и злонамерени действия са засилени. Вместо да гледат на регулирането като конкурентен недостатък, организациите за финансови услуги могат да работят с регулаторните органи, за да разработят свои собствени уникални иновации. Ангажирането с регулаторите може да позволи на организациите за финансови услуги по-добре да разберат текущите и предстоящите регулаторни изменения, а след това – да използват тези познания да проучване на нови идеи и решения и дори за разработване на нови бизнес модели (Accenture, 2013). В същото това време “регулаторните органи трябва да стимулират иновацията (не да пречат на иновацията), особено за местни банки, за да ги предпазят от удавяне във високия прилив на технологиите” (Blackall, 2015). Регулаторните аргументи например, принуждават банките да променят начина, по който използват клиентските данни. Именно тяхната прецизна обработка и анализ не само ще отговорят на нормативните изисквания, но ще им позволят по-добре да разбират и по-пълноценно да задоволяват потребностите на клиентите. От друга страна, те ще придобиват по-точна представа за продуктовата рентабилност. Оказва се, че колкото и да е рестриктивно, регулирането не може да погуби банкирането. Причина за това твърдение е, че банкирането е интегрирано с политиката на правителството и то е ядрото на икономическия успех или провал. Именно тук стигаме до изводът, че от интерес на правителството е да ли-

цензира процесите по създаване и обмен на стойността, чрез които се контролира паричното предлагане и икономическата стабилност. В резултат на това, банките са дарени с лукса на времето да се адаптират към дигиталната ера. От друга страна пък, партньорството между регулаторните органи и банковите институции ще гарантира “чистотата” на пространството за финансово обслужване, защото чрез редефиниране ролята на организациите за финансови услуги всяка екосистема ще може да предлага “баланс между мъдростта на тълпата и мъдростта на експерта (Accenture, 2013).

■ Заключение

Предвид бързо развиващият се сектор на база непрестанно внедряване на нови технологии, независимо, че днес оценяваме редица нововъведения като иновации, не трябва да забравяме, че само след няколко години настоящите технологии ще се превърнат в част от нашето ежедневие без да ни прави впечатление, което вече ще бъде оценявано като „отминало“. Технологичният свят в реалността ще предоставя нови иновативни решения и продукти, които на свой ред ще предизвикат нови компетенции, нови знания и умения за тяхното внедряване в банковата практика и съответно необходимостта от направата допълнения/изменения към съществуващата законова–регулативна рамка.

■ Използвани източници

Accenture, 2013b. New customers, new competitors, new challenges <https://www.accenture.com/microsite/everydaybank/Documents/media/New-CustomersNew-Competitors.pdf>

Bernard, B., Johnson, H. H., Hodgson, H., Mills, L., Coates, S., Turner, H., и др. (2017). Online fraud. National Audit Office. London: National Audit Office Press Office.

Blackall, Gr. (2015c). Banks don't have to be "wiz-bang" to be innovative. // CCG Catalyst, (<https://www.ccg-catalyst.com/banks-dont-have-to-be-wiz-bang-to-be-innovative/>)

Dalla, E. H., & Geeta, M. (2013). Cyber Crime – A Threat to Persons, Property, Government and Societies. International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering, 3(5), 997–1002.

Dimitrova, R., (2016). Pylna digitalizaciq na deinostta – porednoto predizvika-telstvo za tyrgovskite banki, Sofiq [Димитрова, Р., (2018) Пълна дигитализация на дейността – поредното предизвикателство за търговските банки. Годишник „Икономика и бизнес“] Достъпно на <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=822038> последно посетено на 06.06.2022.

Dimitrova, R., (2017). Banki i bankovo obslyjvane, Sofia [Димитрова, Р., (2017) Банки и банково обслужване, София]

Direktiva (ES) 2015/2366 na Evropeyskia parlament i na Saveta na Evropeyskia sayuz. (23 Dekemvri 2015 r.). Direktiva (ES) 2015/2366 ot 25 noemvri 2015 godina za platezhnite usluzhi vav vatreashnia pazar, za izmenenie na direktivi 2002/65/EO, 2009/110/EO i 2013/36/ES i Reglament (ES) № 1093/2010 i za otmyana na Direktiva 2007/64/. Ofitsialen vestnik na Evropeyskia sayuz, OJ L 337, 35–127. [Директива (ЕС) 2015/2366 на Европейския парламент и на Съвета на Европейския съюз. (23 Декември 2015 г.). Директива (ЕС) 2015/2366 от 25 ноември 2015 година за платежните услуги във вътрешния пазар, за изменение на директиви

2002/65/EO, 2009/110/EO и 2013/36/ЕС и Регламент (ЕС) № 1093/2010 и за отмяна на Директива 2007/64/. Официален вестник на Европейския съюз, OJ L 337, 35–127.]

Direktiva 1999/93/EO na Evropeyskia Parlament i na Saveta na Evropa. (19 01 2000 r.). Direktiva 1999/93/EO ot 13 dekemvri 1999 godina odnosno pravната рамка na Obshtnostta za elektronnite podpisi (otmenena). Ofitsialen vestnik na Evropeyskia sayuz, OJ L 13, Special edition in Bulgarian: Chapter 13, Volume 028, str. 12–20 s. 120–129. [Директива 1999/93/EO на Европейския Парламент и на Съвета на Европа. (19 01 2000 г.). Директива 1999/93/EO от 13 декември 1999 година относно правната рамка на Общността за електронните подписи (отменена). Официален вестник на Европейския съюз, OJ L 13, Special edition in Bulgarian: Chapter 13, Volume 028, стр. 12–20 с. 120–129]

Dopalnitelni razporedbi na Zakona za platezhnite usluzhi i platezhnite sistemi. (2017). Obn. DV. br.23 ot 27 Mart 2009g., posl. izm. DV. br.97 ot 5 Dekemvri 2017 g. [Допълнителни разпоредби на Закона за платежните услуги и платежните системи. (2017). Обн. ДВ. бр.23 от 27 Март 2009г., посл. изм. ДВ. бр.97 от 5 Декември 2017 г.]

European Payments Council. (2018). 2018 Payment Threats and Fraud Trends Report. Brussels: Conseil Européen des Paiements AISBL

Evropeyska Komisia. (2013). Savmestno saobshtenie do Evropeyskia Parlament, Saveta, Evropeyskia ikonomicheski i sotsialen komitet i Komiteta na regionite. Strategia na Evropeyskia sayuz za kibersigurnost. Otvoreno, bezopasno i sigurno kiberprostranstvo. Bryuksel: EUR-Lex – 52013JC0001 – BG – Sluzhbata za publikatsii na ES. [Европейска Комисия.

(2013). Съвместно съобщение до Европейския Парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите. Стратегия на Европейския съюз за киберсигурност. Отворено, безопасно и сигурно киберпространство. Брюксел: EUR-Lex – 52013JC0001 – BG – Службата за публикации на ЕС.]

GDBOP-MVR. (2018). Zaplahi v Internet – Ofitsialen sayt za borba s kompyutarnite prestaplenia: <http://www.cybercrime.bg/bg/internet/> [ГДБОП-МВР. (2018). Заплахи в Интернет – Официален сайт за борба с компютърните престъпления: <http://www.cybercrime.bg/bg/internet/>]

Hicks, D. & Niehans J., (1983). Financial innovation, multinational banking and monetary policy. Journal of banking and Finance

http://godishnik.ue-varna.bg/uploads/20201024010145_11568245145f9425b9aaceb.pdf

Juniper Research. (2016). Online payment fraud whitepaper 2016–2020. Basingstoke, Hampshire, United Kingdom: Juniper

Kane, Edward J., (2009) The Importance of Monitoring and Mitigating the Safety-Net Consequences of Regulation-Induced Innovation. NFI Policy Briefs 2009-PB=08C, Indiana State University, Scott College of Business, Networks Financial Institute

Kratcoski, P., Dobovsek, B., & Edelbacher, M. (2015). Corruption, Fraud, Organized Crime, and the Shadow Economy. Boca Raton, FL: CRC Press

Nakazatelen kodeks. Obn. DV, br. 26 ot 2 April 1968 g., posl. izm. i dop. DV, br. 101 ot 19 Dekemvri 2017 g. [Наказателен кодекс. Обн. ДВ, бр. 26 от 2 Април 1968 г., посл. изм. и доп. ДВ, бр. 101 от 19 Декември 2017 г.]

Nenkova, N., (2013). Inovaciite kao factor za povishavane konkurentosposobnostta na bankite, NBU [Ненкова, Н., (2013). Иновациите като фактор за повишаване конкурентоспособността между банките, сборник Корпоративните финанси на формиращите се пазари, НБУ]

Reglament (ES) 2016/679 na Evropeyskia parlament i na Saveta na Evropa. (04 05 2016 r.). Reglament (ES) 2016/679 ot 27 april 2016 godina odnosno zashtitata na fizicheskite litsa vav vrazka s obrabotvaneto na lichni dannii i odnosno svobodnoto dvizhenie na takiva dannii i za otmyana na Direktiva 95/46/EO (Obsht reglament odnosno zashtitata na dannite). Ofitsialen vestnik na Evropeyskia sayuz, OJ L 119, str. 1–88. [Регламент (ЕС) 2016/679 на Европейския парламент и на Съвета на Европа. (04 05 2016 г.). Регламент (ЕС) 2016/679 от 27 април 2016 година относно защитата на физическите лица във връзка с обработването на лични данни и относно свободното движение на такива данни и за отмяна на Директива 95/46/EO (Общ регламент относно защитата на данните). Официален вестник на Европейския съюз, OJ L 119, стр. 1–88.]

Reglament (ES) № 910/2014 na Evropeyskia parlament i na Saveta na Evropa. (28 08 2014 r.). Reglament (ES) № 910/2014 ot 23 yuli 2014 godina odnosno elektronната identifikatsia i udostoveritelnite uslugi pri elektronni transaktsii na vatreshnia pazar i za otmyana na Direktiva 1999/93/EO. Ofitsialen vestnik na Evropeyskia sayuz OJ L 257, str. 73–114. [Регламент (ЕС) № 910/2014 на Европейския парламент и на Съвета на Европа. (28 08 2014 г.). Регламент (ЕС) № 910/2014 от 23 юли 2014 година относно електронната идентификация и удостоверителните услуги при електронни трансакции на вътрешния пазар и за отмяна на Директива 1999/93/EO. Официален вестник на Европейския съюз, OJ L 257, стр. 73–114.]

циален вестник на Европейския съюз OJ L 257, стр. 73–114.]

Scylla, R. (1982). Monetary Innovation in American. *Journal of Economic History*, 42(1)

Silber, W. (1983). The Process of Financial Innovation, *American Economic Review*, 73(2)

Vachkov, S., (2015). Inovaciite – novata normalnost v bankiraneto, Varna [Вачков, С., (2015) Иновациите – новата нормалност в банкирането http://194.141.79.85/Uploads/AdminUploads/Monographs/inovacii_bankirane_SVachkov_2015.pdf посетено на 01.07.2022]

Vachkov, S., (2020). Digitalni refleksii vurhy bankovata organizaciq, Varna [Вачков, С., (2020) Дигитални рефлексии върху банковата организация]

Vutev, J., (2011). Turgovsko bankirane, Svishov [Вътев, Ж. (2011) Търговско банкерство, Свищов]

Zakon za balgarskite lichni dokumenti (zagl. izm. – DV, br. 82 ot 2009 g.). (2017). Obn. DV, br. 93 ot 11 Avgust 1998 g., posl. izm. DV, br. 97 ot 5 Dekemvri 2017 g. [Закон за българските лични документи (загл. изм. – ДВ, бр. 82 от 2009 г.). (2017). Обн. ДВ, бр. 93 от 11 Август 1998 г., посл. изм. ДВ, бр. 97 от 5 Декември 2017 г.]

Zakon za elektronnia dokument i elektronnite udostoveritelni uslugi (zagl. izm. – dv, br. 85 ot 2017 g.). (2017). Obn. DV, br. 34 ot 6 April 2001 g., posl. izm. i dop. DV, br. 85 ot 24 Oktomvri 2017 g. 66. Zakon za zashtita na potrebitelite. (2018). Obn. DV, br. 99 ot 9 Dekemvri 2005 g., posl. izm. DV, br.7 ot 19 Yanuari 2018 g. [Закон за електронния документ и електронните удостоверявателни услуги (загл. изм. – дв, бр. 85 от 2017 г.). (2017). Обн. ДВ, бр. 34 от 6 Април 2001 г., посл. изм. и доп. ДВ, бр. 85 от 24 Октомври 2017 г. 66. Закон за защита на потребителите. (2018). Обн. ДВ, бр. 99 от 9 Декември 2005 г., посл. изм. ДВ, бр.7 от 19 Януари 2018 г.]

ЕБО <https://www.bankingsupervision.europa.eu/legalframework/regulatory/compliance/html/index.bg.html> последно посетено на 07.06.2022

ЕЦБ <https://www.bankingsupervision.europa.eu/organisation/html/index.bg.html> последно посетено на 07.06.2022

Просалова, В. С. и др., (2013). Понятие банковских инноваций и их классификация. – Интернет-журнал „Науковедение”, №1

Семагин. И. А., (2010). Теоретические основы банковских инноваций. – сп. Экономические науки, бр. 10